

Zsidó szellemi örökség mint turisztikai vonzerő vizsgálata Sátoraljaújhely turisztikai kínálatában

Investigating Jewish Spiritual Heritage as a Tourist Attraction in the Tourist Offer of Sátoraljaújhely

Szerző: Rozgonyiné Drotár Nikolett¹

Sátoraljaújhelyen a haszid zsidó közösség vezetője, egyben a szatmári haszid dinasztia megalapítója Teitelbaum Mózes volt, akit gyógyításai révén Csodarabbi néven emlegettek. Tanácsainak köszönhetően hamar ismertté vált, így halála után mind többen keresték fel sírját hazánkból és a határon túlról. A rabbi leszármazottai a szatmári haszidok, akik már a Kádár-korban elkezdtek látogatni a Csodarabbi sírját, majd az 1990-es évektől a látogatások tömegessé váltak. Az elmúlt harminc évben a haszid zsidó látogatók száma háromezerről nyolcvanezerre ugrott. A zsidó turisták harmada évente kétszer (tavasszal és nyáron) érkezik a városba. A megnövekedett turistaszámmal sem a szervezők, sem a város nem számolt. 2024-ben Sátoraljaújhelyen szálláshelybővítés indult, és a beruházások keretében a zsidó épített örökség egy része is (zsinagóga, imaház) megújult. A zsidó turisták beutaztatását, elszállásolását és ellátását a 2010-es évektől külföldi és helyi szervezők végzik. Jelen kutatás célja annak meghatározása, hogy fenntartható-e a turistaszám-növekedés a városban vagy a régi zsidó temető megmarad annak, ami ma, a kelet-közép-európai térség haszid zarándokhelyeinek egyike.

The leader of the Hasidic Jewish community in Sátoraljaújhely, the founder of the Hasidic dynasty of Szatmár, was Mózes Teitelbaum, who was known as the Miracle Rabbi for his healings. He quickly became known for his help and advice, and even after his death, people from Hungary and beyond the border visited his grave. The descendants of the rabbi are the Hasids of Szatmár, who began to show interest in the grave of the Miracle Rabbi during the Kádár era, and visits increased from the 1990s. In the past thirty years, the number of Hasidic Jewish visitors has soared from three thousand to eighty thousand. The results show that one third of Jewish tourists come to the city twice a year (in spring and summer). Neither the organizers nor the city had anticipated these increased numbers. Based on the qualitative results of 2024, accommodation expansion has begun in Sátoraljaújhely, and part of the Jewish-built heritage is also being renovated (synagogue, prayer house). Foreign and local organizers arrange the entry, accommodation and catering, for Jewish tourists since the 2010s. The aim of this research is to determine whether the increase in the number of tourists in the city is sustainable, or whether the old Jewish cemetery will remain an important Hasidic pilgrimage site in Central and Eastern Europe.

Beérkezett/Received: 21. 03. 2025. Elfogadva/Accepted: 29. 06. 2025.

Kulcsszavak: zsidó vallási turizmus, Sátoraljaújhely, Csodarabbi, fenntarthatóság.

Keywords: Jewish religious tourism, Sátoraljaújhely, Miraclerabbi, sustainability.

1. Bevezetés

Tokaj-Hegyaljára a XVII. században kezdett betelepülni a zsidó lakosság Csehország és Morvaország,

valamint Galícia irányából. Kereskedelemmel (kocsma- és malombérléssel, sörfőzéssel) foglalkoztak (JUHÁSZ 2020). Sátoraljaújhelyre 1840-ig 1125 fő érkezett, ami a teljes lakosság 17,8%-át jelentette. Számuk tovább növekedett és 1881-re már a város népességének 35%-át adták. A XX. elejére Sátoraljaújhely Tokaj-Hegyalja legnépesebb zsidó lakosságú regionális központjává vált (FRISNYÁK et al. 2009).

¹ egyetemi docens, Tokaj-Hegyalja Egyetem, drotar.nikolett@unithe.hu

2014-es tanulmányában Dankó Ilona a századfordulón élő zsidóság három csoportját különbözteti meg: a hasszidikus hitközséget, az ortodoxokat és a status quo hitközséget (DANKÓ 2014). Gánóczi Gábor 2024-es kutatásában egy zsidó felekezetről, de három elkülönülő egységről ad számot: az ortodoxokról, a neológokról és a status quo irányzatról (GÁNÓCZI 2024). Szekunder kutatásom alapján a haszid közösséget a sátoraljaújhelyi zsidóságon belül külön csoportnak tekintem.

Az ortodox és a status quo irányzat között az 1870-es években következett be szakadás, ugyanis az ortodox hitközség autonómiát követelt, míg a status quo hitközség a meglévő állapot megtartását szorgalmazta. Innen ered a nevük is, hiszen a *status quo ante* kifejezés azt jelenti, hogy *korábbi helyzetnek megfelelő állapot*. Az eltérő irányzathoz tartozók külön zsinagógát, iskolát és fürdőt működtettek (CSORBA 2017).

A haszid mozgalom megjelenése Teitelbaum Mózes nevéhez köthető (DANKÓ 2014), aki 1759-ben Lengyelországban született, majd 1808-ban rabbiként lett Sátoraljaújhelyen a haszid zsidó közösség vezetője. Rövid időn belül belföldön és a határon túl is ismertté vált, prédikációi, szigorúsága, látnoki képességei és műveltsége miatt. Már életében *Csodarabbiként* emlegették, és sokan fordultak hozzá segítségért. Azonban a városban a status quo és az ortodox hitközség tagjai nem ismerték el spirituális tevékenységét. Halála után kinevezett utódját nem fogadták el, aki így Nagykárolyba, majd Szatmárnémetibe helyezte át működését és ott folytatta elődje tevékenységeit. Teitelbaum Joel, a rabbidinasztia leszármazottja nevezte elsőként magát *szatmári rabbinak*. Teitelbaum Mózes leszármazottait és követőit szatmári haszidokként említi a szakirodalom, akik a megváltozott politikai viszonyok miatt az 1930-as évektől kezdtek el kivándorolni elsősorban Izraelbe majd az Amerikai Egyesült Államokba (BÁNYAI 2022). A kivándorlás hulláma továbbfolytatódott a vészorkorszak után (1947-1949), az 1949-es népszámlálás adatai alapján már csak 360 zsidó élt Sátoraljaújhelyen. A zsidóság lélekszáma a további emigráció hatására 1950-re 80 főre csökkent (RANDOLPH 2007). A következő kivándorlási időszak az 1956-os forradalom után következett, főként Észak-Amerika, Ausztrália és Nyugat-Európa irányába (BÁNYAI 2022).

Az egykori Csodarabbi sírjának a látogatása az 1960-as években kezdődött. A haszid vendégek beutaztatását a 2000-es évek elején kezdte el szervezni az USA-ban élő két szatmári rebbe (haszid zsidó vezető, mester, tanító), Aaron Teitelbaum és Zalman Teitelbaum. Az egykori rabbi szellemi örökségének újraélesztése turisztikai vonzerővé

vált a világban szétszóródott haszid zsidók számára. A vonzerő a Csodarabbi tetteinek, gyógyító tevékenységének felelevenítésében rejlik. A haszid zsidó vallási turisták hisznek abban, hogy a sírnál történő fohászkodás és a cetlikre írt kívánságuk meghallgatásra kerül és beteljesül (DROTÁR 2020).

Kutatásom arra irányult, hogy fenntartható módon tovább növelhető-e a jelenleg folyamatosan bővülő nemzetközi turistaérkezés, vagy a turisztikai infrastruktúra hiányában Sátoraljaújhely megmarad a kelet-közép-európai haszid csodarabbi sírokat felfűző tematikus útvonal egy állomásának.

2. Módszertan

A kutatási módszerek kiválasztását korlátozta, hogy a haszid zsidó vallási irányzat követői zárt közösséget alkotnak, nem nyitnak a külvilág felé és nem adnak ki semmilyen információt. A kutatási kérdés megválaszolásához kvalitatív módszert alkalmazva személyes interjúkat készítettem. Strukturált és félig strukturált kérdéseket tettem fel a helyi szervezőknek, Varga Elek Istvánnak és Matusz Miklósnak. Ők a zsidó temetők gondnoki, és feladatuk a látogatásra érkező zsidó vallási turisták segítése (szállásfoglalás, információnyújtás). Ugyancsak interjú készült Dankó Dénessel a Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei közgyűlés alelnökével, aki korábban (2024-ig) Sátoraljaújhely alpolgármestere volt. A vele készült interjú során a zsidó épített örökségek jelenlegi funkcióiról és kihasználtságukról beszélgettünk, illetve arról, hogy a városban megvalósuló turisztikai fejlesztések és tervek mennyire nyújtanak segítséget a növekvő nemzetközi turizmus fenntartható fejlődéséhez.

Személyes interjú készült a régi zsidó temető környékén dolgozókkal, Rác Zsannával (Kisgép centrum – Esze Tamás utca) és Bodnár Zsuzsannával (Villó Csemege – Jósika utca), valamint Juhász István sátoraljaújhelyi lakossal, aki a zempléni zsidóság írásos forrásainak, emlékeinek összegyűjtésével és online, offline formában történő megjelentetésével foglalkozik. Az interjúalanyoktól azt kívántam megtudni, hogy a halálévfordulók ünnepe hogyan hat a város életére, mennyiben befolyásolja a helyiek életminőségét a nagyszámú turistaérkezés.

A primer kutatás során kapott adatok becslést értekel, ugyanis annak ellenére, hogy az utazások megszervezése során az egyenes ági leszármazottak küldő országoként napra pontosan tudják az érkezők számát, ezen adatokhoz nem adnak hozzáférést.

A Tokaj-Hegyalja négy és ötcsillagos szállodáiban (Hotel Bodrog, Hunor Hotel, Minaro Hotel,

Mercure Hotel, Degenfeld Kastélyszálló) végzett kutatás során az Amerikai Egyesült Államokból és Izraelből érkező vendégek tartózkodásának időpontjára és időtartamára irányuló adatgyűjtés történt. Ennek célja, hogy meg lehessen állapítani, hogy a jorcájtok (halálévfordulók) időszaka mennyiben jelent növekvő foglалási arányt és turistaérkezést, hiszen a haszidok úgy tartják, hogy a jorcájt idején a rabbi lelke a sírnál van, így a kérések rövidebb időn belül meghallgattatást nyernek.

A szakirodalmi háttérret Csorba Csaba, Gleszer Norbert, Novák Attila, Szunyogh Szabolcs, Illyés Bence, Dankó Ilona, Goldberger Izidor, Mártonné Máthé Kinga és Simonyi Norbert tudományos publikációi, valamint angol nyelvű tanulmányok képezték. Lengyelországban Krakkó zsidó vallási turizmusát vizsgáltam, illetve a 2000-es évek elején kialakított haszid útvonalat és annak azon állomásait, ahol egykor csodarabbik éltek (például Lezajsk). Tanulmányoztam továbbá Prága zsidó vallási turizmusát és azt, hogy a digitális eszközök mennyire segítik a zsidó vendégek tájékozódását és információszerezését.

3. Teitelbaum Mózes, a Csodarabbi szellemi öröksége

A haszid zsidó vallási irányzat vezetőit rebbéknek, cádikoknak nevezik, akik alázatos, önzetlen emberek voltak. Életüket két dolog jellemezte, a szent könyveken való elmélkedés, valamint tanácsot és vigasztalást nyújtottak azoknak, akik hozzájuk fordultak segítségért. Tokaj-Hegyalján az első haszid közösség vezetője Teitelbaum Mózes volt, aki 1808-ban került Sátoraljaújhelyre (GOLDBERGER 1908). Életére nagy hatással volt Jitzak Jákob lublini rebbe, ezáltal a haszid vallási irányzat elkötelezett híve lett. Kortársai úgy nyilatkoztak róla, hogy „Jeremiás próféta lelke lakozik benne.” (DANKÓ 2014:12). Prédikációi, szigorú vallásossága, rendszeretete, látnoki képességei miatt csodarabbiként emlegették hazánkban és a Kárpátokon túl is. Gyógyításairól vált ismertté, ugyanis akik a segítségét kérték betegségben, bajban azoknak a rabbi amuletteket adott, melyeknek gyógyító erőt tulajdonítottak (ILLYÉS 2021). Csodás tetteit legendák, elbeszélések őrzik, melyek szájról szájra terjedtek nemcsak a haszidok, hanem a keresztények körében is. Első gyógyításai közül az a történet vált ismertté, amikor egy tállyai ember kérte segítségét, aki epilepsziás rohamokkal küzdött. A rabbi kikérdezte a beteget, hosszasan imádkozott, majd egy bibliai verset írt fel egy kis papírcédulára, amelyet egy zacskóba helyezett. A zacskót a betegnek adta azzal, hogy élete végéig hordania kell. A tállyai férfi egész

életében viselte ezt az amulettet, és többé nem kapott epilepsziás rohamot (SZUNYOGH 2018). Az 1831-es kolerajárvány idején embereket gyógyított meg, valamint ismert az a történet is, hogy amikor Kossuth Lajos édesanyja elvitte a fiát a rabbihoz, az megjövendölte, hogy nagy ember lesz majd belőle.

A másik két vallási közösség a status quo és az ortodox hitközség idegenkedett a haszid irányzat spirituális jellegétől. Nem fogadták el, hogy az amulettek gyógyító erővel bírnak. A rabbi halála után a városban működő hitközségek és a leszármazottak közti belső viszályok miatt fél évtizeden keresztül nem volt vezetője a haszid irányzatnak. A leszármazottak sem egyeztek meg abban, hogy ki kövesse a rabbit, így utódja végül Szatmárnémetiben telepedett le (CSORBA 2017).

4. A sátoraljaújhelyi zsidó temető látogatók számának változása és tipizálásuk

Teitelbaum Mózes 1841-ben halt meg, sírja ma a sátoraljaújhelyi régi zsidó temetőben található (Pataki utca). A rabbi halála után a haszidok továbbra is ellátogattak Sátoraljaújhelyre és a sírnál fohászokdáltak. Kéréseiket cetlikre írták, melyeket kvitliknek neveznek (GLESZER 2005). Ezeket a sírhoz helyezték. A látogatások célja az volt, hogy kérjék a rabbi közvetítő tevékenységét, segítségét, hogy imáik meghallgatásra találjanak (GLESZER 2006). A haszidok úgy tartják, hogy a Rabbi halálának évfordulója idején a lelke a sírnál van, és kéréseiket rövid időn belül tudja közvetíteni az Örökkévaló felé. A sírnál tett látogatások ezért a rabbi halála után elsődlegesen a jorcájt idejére koncentrálódnak (ILLYÉS 2021).

A rabbi halálát követő évben 600-700 zsidó vallású turista érkezett lengyel és orosz területekről a sírhoz. Az első világháború idején a temető látogatók száma visszaesett. A két világháború között, 1925-től megnyitották a csehszlovák határt, hogy a zsidó vendégek akadálytalanul utazhassanak a városba (DANKÓ 2014).

1945 után a haszid rabbidinasztiák, akik túléltek a holokausztot és a második világháború borzalmait, a megváltozott gazdasági helyzet és a tőke hiánya miatt nem maradtak az országban, hanem az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában, Izraelben telepedtek le. A Magyar Izraeliták Országos Képviselőtestületének beszámolója alapján a Csodarabbi sírját az 1960-as évek elejéig nem látogatták. 1965 után a szatmári főrabbi a magyarországi rabbi sírok iránt érdeklődött, ezért 1968-ban Sátoraljaújhelyre 50 külföldi zarándok érkezett (NOVÁK 2022).

Matusz Miklós és Varga Elek István elmondása szerint a sátoraljaújhelyi régi zsidó temetőbe 1995-ben 3.000, 2010-ben 12.000, 2016-ban 20.000, 2023-ban 80.000 zsidó vallású vendég érkezett.

Az elmúlt tíz évet vizsgálva a látogatók száma a négyszeresére emelkedett. Ennek oka, hogy a 2000-es évek elejétől a Teitelbaum dinasztia egyenes ági leszármazottai lehetőséget láttak a Csodarabbi mítoszának, csodás tetteinek felelevenítésében. Elkezdték megszervezni a külföldi haszid vendégek beutaztatását a városba. Felvették a kapcsolatot a városban élő, zsidó vallást gyakorló személlyel, Varga Elek Istvánnal, aki immár közel harminc éve látja el a helyi szervezést, a látogatók utazásának koordinálását és a zsidó temető gondnoki feladatait.

A zsidó turistaérkezés 88%-át a haszid vendégek adják, akiknek a turisztikai vonzerőt Teitelbaum Mózes csodarabbi sírja jelenti. A kutatás eredménye alapján egy évben két alkalommal érkeznek a városba, többzres nagyságrendben (az összes vendég 28%-a). Ennek oka, hogy a tavaszi időszakban a haszidok a dél-kelet lengyelországi és a bodrogkeresztúri csodarabbi halálának évfordulóin a sátoraljaújhelyi zsidó temetőt is felkeresik. Teitelbaum Mózes halálának évfordulójára támu havában (július–augusztus) érkeznek a zsidó turisták. A tavaszi és nyári zsidó ünnepeken kívül a haszid zsidók heti szinten közel ezres nagyságrendben látogatják a régi zsidó temetőben a Csodarabbi sírját. Varga Elek István elmondása alapján a heti vendégérkezések száma azonban kiszámíthatatlan. Előfordul, hogy napokig, akár két hétig sem látogatják a zsidó temetőt. A Csodarabbi két leszármazottja szervezi a vallási turisták beutaztatását a temetőhöz. Mind Varga Elek István, mind Matusz Miklós elmondta, hogy a látogatók számáról és érkezési idejéről a helyi szervezők WhatsApp alkalmazáson keresztül kapnak információkat.

A Sátoraljaújhelyre érkező zsidó vendégek motivációjának megoszlását vizsgálva a kutatás eredményei azt mutatják, hogy az érkezők 12%-át a honvágyturisták adják, akik számára nem a Csodarabbi sírja a vonzerő, hanem a város régi és új zsidó temetője. Ezek a vendégek útjuk során a családi felmenőik sírjait keresik a város két zsidó temetőjében. Továbbá fontosnak ítélik felkeresni azokat az épületeket a városban, ahol a XIX–XX. században a családi felmenőik üzleteket működtettek (MÁRTONNÉ–SIMONYI 2018). Mindehhez a temető gondnokaitól, a város levéltárától és a helyi tourinform iroda vezetőjétől kérnek segítségét. Matusz Miklós szerint a honvágyturisták megjelenése arra vezethető vissza, hogy a XIX–XX. század

elején Sátoraljaújhely a legnépesebb zsidó központ volt a térségben.

5. Sátoraljaújhely turisztikai kínálata az aktív és a zsidó vallási turizmus tükrében

A természeti adottságok turisztikai kihasználása tetten érhető a város fejlesztési stratégiájában. Elsősorban a Magas-hegyen kiépített Zemplén Kalandpark adja a város turisztikai vonzerejét. A kalandpark a hegy nyújtotta lehetőségek kihasználására épült (libegő, bobpálya, sípálya). A 2000-es évek elején a fejlesztések az aktív turizmus lehetőségét biztosítani tudó élményelemek kiépítésével kezdődtek (libegő), ami napjainkban is folytatódik. Az érdeklődés is megmaradt a város iránt, hiszen az évről évre megépített új vagy megújított látvány- és élményelemek biztosítani tudták a vendégérkezések számának szinten tartását (bobpálya, átcsúszó pálya, kabinos drótkötélpálya) (1. táblázat).

1. táblázat

Sátoraljaújhelyi Kalandparkot látogatók számának változása (2019–2021, 2023)

Év	Vendégérkezés (fő)
2019	263.464
2020	196.934
2021	96.516
2023	238.594 ²

Forrás: saját szerkesztés a Zemplén Kalandpark éves beszámolója alapján

A Kalandpark látogatottsága 2019-től a Covid19-járvány miatt csökkent, azonban a táblázat adatai azt mutatják, hogy a látogatószám 2021-től újra növekedésnek indult. A kirándulók számának megoszlását tekintve a belföldi, valamint a Szlovákiából és Romániából érkező külföldi vendégek számára jelentenek vonzerőt ezek az élményelemek.

A város turisztikai kínálatában megjelenik egy, a régebbi szellemi hagyományokra épülő vonzerő, a Csodarabbi mítosz, ami a területről elszármazott haszid zsidó közösség körében vált ki érdeklődést, és aminek köszönhetően az elmúlt 30 évben az évi 3.000 fős látogatószám 80.000 főre növekedett.

Az elmúlt 10 évben az aktív és a kulturális attrakciófejlesztés irányába való elmozdulás ugyan jelentős látogatószám-növekedést generált, mégsem hozott mérhető turistaszám-emelkedést, mert a belföldi látogatók és a határon túli közeli

² <http://www.zemplantv.hu/tobb-mint-200-ezren-latogattak-meg-2023-ban-a-zemplen-kalandparkot/> Letöltve: 2024. július 20.

területről érkezők csak egynapos tartózkodásra érkeznek.

5.1. TOKAJ-HEGYALJA ÉS SÁTORALJAUJHELY TURISZTIKAI SZUPRASTRUKTÚRÁJA (SZÁLLÁSHELYEK)

A Sátoraljaújhelyre érkező, arányaiban kiemelkedő, zsidó vallási motivációjú látogatók száma nem mérhető pontosan, mert kellő szálláskapacitás hiányában csak egy napot töltenek a városban. Az évi két alkalommal, nagy létszámban ideutazó külföldi vendégek közül csak azokat tekinthetjük valódi turistának, akik meg tudnak szállni a településen. A 2024-es adatok alapján 70 működő szálláshely üzemel Sátoraljaújhelyen, összesen 1.145 férőhellyel (2. táblázat). A szálláshelyek száma 2021-től 36%-kal növekedett ugyan, azonban a férőhelyek száma 8%-os csökkenést mutat, ami a minőségi átalakítások következménye (KSH 2024).

A Hunor Hotel, a Hotel König, a Rákóczi Tábor, amelyek három- és négycsillagos minősítésnek felelnek meg, a város összes szálláshelyének 67%-át adják. Amikor heti szinten kisebb létszámban (950-1.000 fő) érkeznek a zsidó vendégek, azt a város szálláskapacitása elbírja. A szálláshelyhiány évente két alkalommal adódik, amikor nagy létszámban, többezren érkeznek a zsidó temetőbe fo-hászkozni. Bánfalvi Andrea elmondása szerint az egyenes ági leszármazottak ingatlanfelvásárlásba kezdtek a régi zsidó temető közvetlen közelében, ahol 2024-ig hat ingatlant vásároltak meg.

2. táblázat

A szálláskapacitás alakulása Sátoraljaújhelyen (2019, 2021, 2024)

2019	2021	2024	Év
45	58	70	Szálláshelyek száma
1243	1351	1145	Férőhelyek száma

Forrás: KSH (2024)

A 3. számú táblázat a zsidó vendégeknek az éven belüli foglalási időpontjait mutatja Tokaj-Hegyalja négy- és ötszillagos szálláshelyein. Az adatok alapján kijelenthető, hogy elsősorban *Reb Sajele* bodrogkeresztúri Csodarabbi halála évfordulójának idején (amely az április-májusi időszakra esik) vannak kiugró foglaltsági adatok. Tokajban a Mercure Hotel****, Tarcalon a Degenfeld Kastélyszálló**** teltházak ezekben az időpontokban, ilyenkor minden férőhelyet a külföldi zsidó vendégek foglalnak le. Az új, ötszillagos Minaro Hotelben, Tokajban szintén a bodrogkeresztúri Csodarabbi évfordulóján van kiugró foglaltság, és ha nem is minden évben, de a Covid19-járvány kitörése óta volt már teltházuk. A sátoraljaújhelyi Hunor Hotelben**** a tavaszi és a nyári időszakban van nagyobb mértékű foglaltság, a bodrogkeresztúri és a sátoraljaújhelyi rabbik jorcájtjának időpontjaiban. Sátoraljaújhelyen ezen kívül kettő darab háromcsillagos szálláshely – a Hotel König*** 54 férőhellyel és a Rákóczi Hotel*** 500 férőhellyel – található. 2023-ban a Hotel Königben*** nem szálltak meg zsidó vendégek, a Rákóczi Hotelben*** pedig 3 foglalásuk volt. A zsidó vendégek átlagos tartózkodási ideje 1 éjszaka. Mindezek a foglalási adatok bizonyítják a primer kutatás során kapott eredményeket, azaz hogy évi két alkalommal érkeznek nagylétszámban zsidó vendégek a városba, tavasszal és nyáron.

A többezres létszámban, koncentráltan érkező haszid vendégek Sátoraljaújhely közlekedésében is érzékelhető problémákat okoznak a parkolási lehetőségek hiánya miatt. Parkolóhely csak a régi zsidó temető mögött, az Esze Tamás utcában, a Lidl szupermarket mellett található. A bevásárlóközpont kapacitása 55 személyautónak elegendő. Közvetlenül a temető mellett nyolc személyautó vagy két ötven fős autóbusz tud leparkolni. Ez a mennyiség nem elegendő. A parkolási probléma a régi zsidó temető közvetlen közelében az Esze Tamás utcában és a Pataki utcában jelent gondot.

A városban a helyben készült kóser ételek elkészítése sem megoldott. Kóser konyha nem

3. táblázat

A zsidó vendégek egy éven belüli foglalási időpontjai és tartózkodási ideje Tokaj-Hegyalja négy- és ötszillagos szálláshelyein

Szálloda neve	Foglalás időpontja	Tartózkodási idő (éj)	Teltház
Hotel Bodrog****	február és április (bodrogkeresztúri csodarabbi)	1	nincs teltház
Minaro Hotel****	április (bodrogkeresztúri csodarabbi)	1	nincs mindig teltház
Mercure Hotel****	április (bodrogkeresztúri csodarabbi)	1	minden évben teltház, csak zsidó vendégek vannak
Degenfeld Kastélyszálló****	április (bodrogkeresztúri csodarabbi)	1-2	minden évben teltház, csak zsidó vendégek vannak
Andrássy Kúria and Spa****	április-május (bodrogkeresztúri csodarabbi)	2-4	minden évben teltház, csak zsidó vendégek vannak
Hunor Hotel****	április (bodrogkeresztúri csodarabbi) július- augusztus (sátoraljaújhelyi csodarabbi)	1	nincs teltház

Forrás: saját szerkesztés a primer kutatás adatai alapján

működik Sátoraljaújhelyen, ezért a Csodarabbi leszármazottai külföldről rendelik az előre csomagolt készételeket, melyet az óhel (a Csodarabbi sírja fölé emelt sátor szerű építmény) mellett található kiszolgáló épületben tudnak elfogyasztani a sírhoz látogatók. A jorcájtokon fontos a közös étkezés, ezért erre a célra – a kiszolgáló épület kis területe miatt – rendezvénysátrakat állítanak fel a szervezők a temetővel szemben található Fasor utcában, az önkormányzattól bérbe kapott területen. A tavaszi időszakban érkező zsidó turisták számára, akik Sátoraljaújhelyen kívül Bodrogkeresztúrt is meglátogatják, az előre megrendelt kóser ételken kívül a bodrogkeresztúri kóser konyha biztosít ellátást.

5.2. 2019 ÉS 2024 KÖZÖTT MEGVALÓSULT ÉS TERVEZETT TURISZTIKAI FEJLESZTÉSEK SÁTORALJAÚJHELYEN

2019 és 2024 között az Európai Unió és a magyar kormány támogatásával kilenc turisztikai fejlesztés valósult meg (4. táblázat). A fejlesztések 44%-a az aktív turizmus megújítását szolgálta, megépült a Nemzeti Összetartozás Hídja a Szár-hegy és a Vár-hegy között, bővültek a Zemplén Kalandpark szolgáltatásai (új libegő a Szár-hegy és a Magas-hegy között, látogatóközpont az alsó állomáson, ökoturisztikai központ a középső állomáson, kerékpáros downhill pálya, lombkoronasétány), valamint sor került a már meglévő élmelemelek felújítására is (Magas-hegyi libegő felújítása, kilátó felújítása). A turisztikai fejlesztések 22%-a a borturizmus megújítását szolgálta, rendezték az Ungvári Pincesor környezetét és közösségi rendezvényhelyszínt alakítottak ki, továbbá felújításra került a Bortemplom épülete, amelyben aszúkiállítás és rendezvényter kapott helyet. A kulturális turizmus fejlesztése keretében megtörtént a sátoraljaújhelyi vár feltárása, látogathatóvá tétele, valamint látogatóközpont alakítottak ki a Vár-hegyen, ahol parkolóhelyet, vízblokkot és büfét építettek. A Vár-hegyre vezető utat (Oremus út) szintén felújították.

A zsidó vallási turizmushoz kapcsolódóan az egykori Zója leánykollégium épületében 75 férőhelyes zárandokszállást, valamint a Csodarabbi és a haszidizmus bemutatását segítő kiállítóteret alakítottak ki. Zsidó örökség útja Kelet-Magyarországon névvel új, tematikus utat jelöltek ki, amelynek egyik állomása Sátoraljaújhely. Fontos megjegyezni, hogy a Varga Elek Istvánnal készített interjúból kiderült, hogy a Zója leánykollégiumban átadott fejlesztések nem működnek, sem a zárandokszállás, sem a kiállítóter nem elérhető.

4. táblázat

A Sátoraljaújhelyen megvalósított turisztikai fejlesztések 2019-2024 között

Az Európai Unió és a magyar kormány támogatásával megvalósult turisztikai fejlesztések	A Csodarabbi leszármazottainak pénzügyi támogatásával megvalósult fejlesztések
75 férőhelyes zárandokszállás kialakítása imateremmel, kiállítóterrel.	a Csodarabbi sírja fölé emelt építmény felújítása
Magas-hegy: • Látogatóközpont építése • Ökoturisztikai központ kialakítása	a régi zsidó temető szomszédságában a kiszolgálóépület felújítása (Sátoraljaújhely, Pataki u. 2)
Sátoraljaújhelyi vár: • Feltárása és rekonstrukciója • Látogatóközpont építése • Oremus útvonal felújítása	Mikve (rituális fürdő), közösségi imahely, étkezőhelyiség, irodahelyiség kialakítása (Sátoraljaújhely, Esze Tamás u. 83.)
Zemplén Kalandpark: • Kerékpáros downhill pálya, új parkoló • Szár-hegyen kilátópont • Magas-hegyi kilátópont felújítása • A régi libegő felújítása • Új libegő építése • Lombkoronasétány kialakítása	
Az Ungvári Pincesor környezetében közösségi rendezvényhelyszín kialakítása	
Sátoraljaújhelyi Bortemplom felújítása	
Nemzeti Összetartozás Hídjának megépítése	
Vár-hegyi Rákóczi Tábor felújítása	

Forrás: Sátoraljaújhely Város Önkormányzatának képviselőtestületi jegyzőkönyvei (2021-2024)

Az egyenesági leszármazottak saját anyagi forrásaikból felújították a Csodarabbi sírja fölé emelt óhelt (sátor szerű építmény), valamint a régi zsidó temető melletti kiszolgáló épületet. Ötven fő befogadására alkalmas közösségi imahelyet, étkezőhelyiséget, és mikvét alakítottak ki.

A 2024-től tervezett turisztikai fejlesztések között szerepel két új szálloda megépítése a városban, a Rákóczi Tábor mellett, valamint a Rudabányácska és Sátoraljaújhely közötti területen. A Vár-hegyen jelenleg építés alatt áll egy skyteraszos wellness-szálloda 50 szobás kapacitással³, míg a Rudabányácska településrészen egy 100 szobás négycsillagos hotel megépítését tervezik. Mindkét szállodai beruházás a magyar kormány

³ <https://epiteszforum.hu/negycsillagos-wellness-szalloda-epul-a-satoraljaujhelyi-varhegyen> Letöltve: 2024. július 13.

támogatásával valósul meg. A Dankó Dénessel folytatott interjúból kiderült, hogy további tervek között szerepel fürdő és élménypark kiépítése, a Zemplén Kalandpark szolgáltatásainak további bővítése (hóágyúzható szánkópálya, téli-nyári műanyag burkolatú sűrűgánc), a vár teljes feltárása, illetve egy részének visszaépítése, valamint az egykori rudabányászcai aranybánya látogathatóvá tétele a turisták számára.

A város turisztikai fejlesztései között szerepel, hogy a Dózsa György utcában található egykori zsinagóga épületét visszaállítják eredeti állapotába és látogathatóvá teszik az érdeklődők számára. A Dankó Dénessel készített interjúból kiderült továbbá, hogy a Színház közben az egykoron ortodox zsidó imaterem épületét is szeretnék eredeti állapotába visszaállítani. A fejlesztések ezáltal a válás és a kultúra iránt érdeklődők számára is bővíti a turisztikai kínálatot. A szállodai beruházások és az egykori zsidó épített örökség két épületének a megújítása a zsidó vallási turizmust közvetlenül és közvetve is érintő fejlesztések.

A megvalósult és a tervezett turisztikai fejlesztéseket vizsgálva kijelenthető, hogy Sátoraljaújhely turisztikai kínálatában az aktív és a kulturális turizmus elemeinek a megújítása hangsúlyos szerepet kap. A város az aktív turizmusra épít, hiszen már a 2000-es években megkezdődött a Magas-hegyen a libegő, majd a kalandpark további szolgáltatásainak a kiépítése. Szükség is van a folyamatos bővítésre a látogatók számának megtartása és növelése érdekében. A Nemzeti Összetartozás Hídjának megépítésével az volt a város vezetésének a célja, hogy kialakítsanak egy tematikus útvonalat. Az útvonal a Zemplén Kalandpark alsó állomásán kezdődik, ahonnan a látogatók a Magas-hegyi és a Szár-hegyi libegőt igénybe véve tudnak eljutni a Szár-hegyre, ahol a Trianoni emlékművet lehet megnézni. A Szár-hegyről a Nemzeti Összetartozás Hídján keresztül jutnak át a vendégek a Vár-hegyre, ahol az egykori sátoraljaújhelyi vár romjait tudják megnézni. Természetesen a hídról és a várból csodálatos kilátás nyílik a városra és a környező hegyekre (Magas-hegy, Szár-hegy). A tematikus útvonal az aktív és a kulturális turizmus elemeit kapcsolja össze és kínálja a vendégek számára.

6. Összegzés

Teitelbaum Mózes sátoraljaújhelyi haszid rabbist a gyógyításai és segítségnyújtása révén már életében csodarabbiként tisztelték. A haszid zsidók hisznek abban, hogy a rabbi lelke közvetíti kéréseit az Örökkévalóhoz. Egy évvel a halála után már 600-700 fő látogatta meg a sírját. A két világháború

között a rabbi halálévfordulóját megünnepelni érkező zarándokok miatt megnyitották a cseh szlovák határt. A 2000-es évekig a rabbi halálának évfordulójára koncentráltak a sírlátogatások.

Teitelbaum Mózes leszármazottai és a körük szerveződő csoportok tartják magukat a szatmári haszidoknak. Az Amerikai Egyesült Államokban élő Aaron és Zalman Teitelbaum, a szatmári rabbidinasztia egyenes ági leszármazottai, az 1960-as években kezdtek érdeklődni a Csodarabbi nyughelye iránt. Teitelbaum Mózes közvetlen hatodik ági utódaiként a két szatmári rebbe késztetést érzett arra, hogy a már életében csodarabbinak tartott elődjük mítoszát újragondolja, és elkezdtek megszervezni a világban élő haszid zsidók beutaztatását felmenőjük sírjához. Gazdasági potenciált láttak abban, hogy a Csodarabbi mítoszát ápolják, lévén így biztosítani tudják a sír látogatását nem csak évi alkalommal, hanem folyamatosan. Kapcsolatot építettek ki a városban élő, zsidó vallását gyakorló Varga Elek Istvánnal, aki az elmúlt harminc évben a temetőgondnoki feladatokon túl, a beutazó zsidó vallási turisták utazásának, elszállásolásának és ellátásának koordinálását is segítette.

Az 1990-es évben már 3.000, 2016-ban 20.000, míg 2024-ben 80.000 vallási turista látogatta meg és fohászolt a Csodarabbi sírjánál. A zsidó turisták egyharmada évente két alkalommal érkezik, tavasszal a bodrogkeresztúri csodarabbi, Reb Sajele, és nyáron (július-augusztus) Teitelbaum Mózes halálának évfordulójára. A két fő küldő ország az Amerikai Egyesült Államok és Izrael. A két halálévfordulós időpontra kívül heti rendszerességgel ezer fő érkezik Sátoraljaújhely régi zsidó temetőjébe a Csodarabbi sírjához. A látogatószám az elmúlt tíz évben a négyszeresére növekedett. A jelentős turistaérkezéssel sem a külföldi szervezők, sem Sátoraljaújhely városvezetése nem számolt. Csak kisebb infrastrukturális beruházások készültek el, amelyek a kulturált fogadás feltételeit segítik. Az amerikai szervezők felújították a rabbi sírja melletti kiszolgálóépületet, ahol közösségi étkezőhelyiséget alakítottak ki. Felújították a mikvét, és a halálévforduló idején a temetővel szemben található Fásor utcában bérelt területen rendezvénysátrakat állítanak fel, hogy biztosítani tudják a nagyobb turistalétszám ellátását. A rendezvénysátrak étkezési és imádkozási célt szolgálnak. A szervezők, látva a folyamatos turistaszámnövekedést, az elmúlt öt évben hat ingatlant vásároltak meg az Esze Tamás utcában, ahol szállodát és kóser éttermet kívánnak kialakítani. A heti rendszerességgel érkező kisebb létszámú zsidó vendégek ellátását a város

turisztikai infrastruktúrája meg tudja oldani. A halálévfordulók alkalmával, tavasszal és nyáron, a külföldi szervezők Tokaj-Hegyalja négy- és ötszagos szálláshelyein, valamint Miskolcon, Nyíregyházán, Debrecenben és Budapesten foglalnak szállást a turistáik számára. A két jeles időpontban átlagosan egy-két éjszaka a tartózkodási idő.

Sátoraljaújhely Tokaj-Hegyalja egyik városa, ahol a 2023-as adatok alapján 14.000 fő a lakosság száma. Jelentős aktív turisztikai vonzerővel rendelkezik. A város turisztikai infrastruktúrája első sorban a belföldi turizmus kiszolgálását biztosítja. A két vizsgált időpontban szálláshelyhiány és parkolási gondok (Esze Tamás utca, Patak utca) figyelhetők meg a városban. A megnövekedő forgalom parkolási nehézségeket jelent, de nem akadályozza a városban áthaladó forgalmat, mert a város délről rendelkezik egy elkerülő úttal.

A város az elmúlt huszonöt évben a Magashegy adta turisztikai lehetőségek kiaknázását tűzte ki célul. Megépült a Zemplén Kalandpark, ahol évről évre újabb élményelemeket építenek. Új turisztikai attrakció a Nemzeti Összetartozás Hídja, mely önálló látványelem, ugyanakkor egy tematikus útvonal része. Az útvonalon végighaladva a város természeti és kulturális értékeit (Magyar Kálvária, Sátoraljaújhelyi vár) ismerhetik meg a látogatók. A zsidó vallási turizmus nemzetközi turistaforgalmának négyszeres növekedésével sem a szervezők, sem a város vezetése nem számolt. A 2024-es turisztikai fejlesztések a zsidó épített örökség eredeti funkciójának visszaállítására (zsinagóga, imaház) és a szállásférőhelyek számának növelésére fókuszáltak. Elindult egy tudatos fejlesztés abba az irányba is, hogy a nemzetközi turistaérkezések számának növekedésével a minőségi kiszolgálást biztosítani tudó infrastruktúra-fejlesztések is megvalósuljanak. A fenntarthatóság egyik feltétele tehát megvalósulni látszik, hiszen a vendégelégedettséget biztosítani tudó intézkedések és beruházások megvalósulása folyamatosan zajlik. A kutatási eredmények mindenesetre ezt támasztják alá. Amivel még számolni kell az a biztonság. A vendégérkezések folyamatos növekedését már csak a nemzetközi biztonságpolitikai helyzet lényeges változása akaszthatja meg.

A Csodarabbi szellemi öröksége mint turisztikai vonzerő és mint zarándokhely felkerült a nemzetközi zsidó zarándokhelyek térképére, és nem tervezett nemzetközi turistaforgalmat generált a városban. A fejlődés eredménye, hogy napjainkra Sátoraljaújhely mind a hazai aktív turisták, mind a nemzetközi zsidó vallási turisták számára igazi vonzerővel rendelkezik. A minőségi szálláshelyfejlesztéseknek köszönhetően hamarosan a

belföldi és a külföldi vendégek igényeinek is megfelelő szálláskapacitással bővül a város.

A kutatási eredmények azt igazolják, hogy a szálláskapacitás bővülése mellett a további fejlesztéseknél a speciális igényeket ugyancsak ki kell elégíteni. A városban, a folyamatosan érkező zsidó turisták számára, szükség lenne kóser ételleket is biztosítani tudó étterem megnyitására, a szigorú vallási előírások és szokások figyelembevételével. Mindez a szállásadáson és a bérbe adott terület díján kívül új munkahelyeket teremtene és tovább növelhetné a város zsidó vallási turizmusból származó bevételeit.

Teitelbaum Mózes csodarabbi mítoszának újragondolása és ápolása nemzetközi turistaforgalmat generált Sátoraljaújhelyen, amelynek fenntarthatósága a folyamatos beutaztatás révén biztosított. A jövőben az éttermi szolgáltatás kiépítésével a minőségi vendégfogadás színvonalát szükséges növelni.

Felhasznált irodalom

- BÁNYAI V. (2022): 1946 Joel Teitelbaum szatmári rabbi letelepszik New Yorkban: Az ortodox zsidóság kivándorlása. In: Laczó F. – Varga B. (szerk.): *Magyarország globális története 1869–2022*. Corvina, Budapest. pp. 241–244.
- CSORBA CS. (2017): *Sátoraljaújhely zsidóságának története*. Debrecen. pp. 7–53.
- DANKÓ I. (2014): *Adalékok és emlékek Sátoraljaújhely zsidóságának a XX. századi történetéhez*. Sátoraljaújhely város Önkormányzata.
- DROTÁR N. (2020): Jorcájtok és Sábátok, avagy a zsidó vallási turizmus térhódítása és társadalmi hatása Tokaj-Hegyalján. *Turizmus Bulletin*. 20(3). pp. 34–42. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2020v20n3.4>
- FRISNYÁK S. – GÁL A. – HORVÁTH G. (2009): *A Zempléni-hegység földrajzi lexikona*. Nyíregyháza-Szerencs.
- GLÉSZER N. (2005): Kvitli: írott szakrális kommunikáció a magyarországi cádikok sírjainál. In: Barna G. – Mód L. – Simon A. (szerk.): *„Szent ez a föld...”: néprajzi írások az Alföldről*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged. pp. 146–157.
- GLÉSZER N. (2006): Zsidó búcsúk ma. A magyarországi csodarabbikhoz folytatott zarándoklatok átstrukturálódása az ezredfordulón. *Magyar egyháztörténelmi vázlatok regnum*. 3-4. pp. 69–95.
- GOLDBERGER I. (1908): Zsidó bucsu Ujhelyen. In: Bánóczi J. (szerk.): *IMIT XXV. Évkönyv*. Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. pp. 251–256.

- ILLYÉS B. (2021): *Zempléni csodarabbik*. Zempléni Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány. Sátoraljaújhely.
- JUHÁSZ I. (2020): *A zsidóság szerepe Sátoraljaújhely gazdasági fejlődésében*. Zempléni Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány.
- MÁRTONNÉ MÁTHÉ K. – SIMONYI N. (2018): A magyarországi zarándokutak turisztikai kapcsolódásai és üzemeltetési modelljei. *Turizmus Bulletin*. 18(2). pp. 46–56.
- NOVÁK A. (2022): Csodarabbik útja? Ortodox zsidó zarándoklatok a Kádár korban. *Múlt és jövő*. 2. pp. 77–91.
- RANDOLP, L. B. (2007): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. II. kötet. Park Könyvkiadó, Budapest. pp. 1373–1391.
- SÁTORALJAÚJHELY VÁROS ÖNKORMÁNYZATÁNAK KÉPVISELŐTESTÜLETI JEGYZŐKÖNYVEI (2021-2024)
- SZUNYOGH SZ. (2018): *Magyar menóra*. Noran Libro Kiadó, Budapest.

Internetes források

- GÁNÓCZI G. (2024): *Az újhelyi ortodox rabbik 1886-1944-ig*. https://www.youtube.com/watch?v=FPaVRYxxZzs&ab_channel=G%C3%A1n%C3%B3cziG%C3%A1bor
Letöltve: 2024. november 18.
- KSH (2024): *Tájékoztatási adatbázis*. <https://statinfo.ksh.hu/Statinfo/QueryServlet?ha=GB2015>
Letöltve: 2024. augusztus 10.
- ZEMPLÉN KALANDPARK 2019, 2020, 2021 ÉS 2023. ÉVI BESZÁMOLÓI: <https://www.zemplenkalandpark.hu>
Letöltve: 2024. augusztus 15.